

JUBILEUSZOWY PIĘĆDZIESIĄTY ROCZNIK "OCHRONA PRZYRODY" - OSIĄGNIĘCIA I PROGRAM

THE JUBILEE 50TH ISSUE OF THE ANNUAL "OCHRONA PRZYRODY" - ACHIEVEMENTS AND PROGRAMME

ZOFIA ALEXANDROWICZ

Zakład Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych, Polska Akademia Nauk, ul. Lubicz 46, 31-512 Kraków

Abstract: In 1920 - 1991 there have been issued 49 volumes of "Ochrona Przyrody" which is one of the oldest periodicals of this type in the world. Total of 558 research papers have been published dealing with important subjects in the fields of botany - forestry (218 papers), zoology (144), inanimate nature (91) and multidisciplinary and discussion papers (105). The periodical has significantly contributed to formation and propagation of knowledge related to protection of nature. It is a source of materials documenting natural areas and protected objects and serves as a data base for comparative investigations. In order to keep the high standard of the periodical the concise forms of data and documentary papers should be preferred. The papers which are syntheses, prognoses as well as outlines of nature protection strategies should be taken into account to a greater degree than presently for the same purpose. The issue of the 50 volume of "Ochrona Przyrody" coincides with the 40 anniversary of Nature Protection Research Centre, Polish Academy of Sciences in Cracow (Research Centre for Nature and Natural Resources Protection presently). The annual (from vol. 21/1953) has been its major research publication since the foundation of the Centre.

Key words: annual "Ochrona Przyrody", review of achievements in 1920 - 1991, programme of development, Poland

Manuscript received: October 1991

accepted: October 1991

Treść: W okresie 1920-1921 ukazało się 49 tomów "Ochrony Przyrody", jednego z najstarszych wydawnictw tego rodzaju na świecie. Opublikowano w nim łącznie 558 artykułów naukowych o wiodącej tematyce botaniczno-leśnej (218 prac), zoologicznej (144), przyrody nieożywionej (91) i wielokierunkowej oraz problemowej (105). Wydawnictwo ma duże zasługi w kształtowaniu i przekazywaniu wiedzy o ochronie rodzimej przyrody. Jest ono źródłem materiałów dokumentujących przyrodnicze obszary i obiekty chronione oraz bazą danych służącą badaniom porównawczym. Dla utrzymania wysokiej rangi wydawnictwa należy dążyć do redagowania w zwięzłej formie artykułów materiałowych i dokumentacyjnych oraz uwzględniać w większym stopniu niż dotychczas, opracowania o charakterze syntez, prognoz i strategii ochrony. Z ukazaniem się niniejszego 50-tego tomu "Ochrony Przyrody" zbiega się czterdziesta rocznica powołania Zakładu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie (obecnie Zakładu Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN). Od początku działalności tej placówki rocznik stał się (od R.21/1953) jej głównym naukowym organem wydawniczym.

Rocznik "Ochrona Przyrody" jest jednym z najstarszych na świecie wydawnictw o tej tematyce. Ukazuje się on z przerwami od 1920 roku. Założycielem i długoletnim redaktorem "Ochrony Przyrody" był światowej sławy botanik Profesor Władysław Szaffer.

Wypracowany przez niego profil wydawnictwa odpowiadający tytułowi, jest utrzymany po dzień dzisiejszy. W miarę jednakże rozszerzania się problematyki ochrony przyrody treść tomów stawała się wielotematyczna, obejmująca

różne zakresy nauk przyrodniczych, a niekiedy także innych dyscyplin. We właściwym czasie były publikowane tu artykuły przedstawiające krajowe i światowe problemy ochrony przyrody oraz w tym przedmiocie nowe kierunki badawcze. Dzięki temu wydawnictwo utrzymuje swoją wysoką pozycję pośród już obecnie wielu tego typu publikacji na świecie. Liczne biblioteki krajowe i zagraniczne włączyły to specjalistyczne wydawnictwo na stałe w swoje księgozbiory. Treść roczników jest referowana w informatorze "Biological Abstracts" począwszy od 1973 roku (R.38).

Wydawnictwo odegrało dużą rolę w rozwoju ruchu ochrony przyrody w Polsce. Wykreowało ono ideę ówczesnie nielicznej grupy osób w gałąź wiedzy przyrodniczej, z biegiem lat pozyskując coraz szersze społeczne i państwowe uznanie. W przeszło 70-cio letnim jego dorobku o objętości 50-ciu tomów, zawarte są materiały pozwalające na odtworzenie historii kształtowania się naukowych podstaw i realizacji tej idei. "Ochrona Przyrody" jest organem naukowym Zakładu Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN od czasu jego powołania w grudniu 1952 roku jako Zakładu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie. Z ukazaniem się 50-tego rocznika (1992) zbiega się rocznica czterdziestolecia istnienia Zakładu. W tym okresie zostało wydanych 30 tomów "Ochrony Przyrody". Opublikowano w nich m. in. najważniejsze wyniki badań wykonanych przez pracowników Zakładu. Roczniki dają zatem przegląd problematyki badawczej tej placówki i tworzą swoistą kronikę rozwoju, osiągnięć i zaangażowania poszczególnych jej działów i pracowni.

Warto podsumować dorobek wydawnictwa "Ochrona Przyrody" i omówić ważniejsze etapy z jego dziejów nie tylko z okazji wspomnianych jubileuszowych dat, ale także, a może przede wszystkim, z uwagi na obecny przełomowy okres charakteryzujący się uświadomieniem rzeczywistych, globalnych zagrożeń przyrody oraz potrzeby ich kompleksowej oceny i skutecznego przeciwdziałania. Wyniki tego typu badań prowadzonych na obszarach chronionych lub proponowanych do ochrony, zaznaczyły się na łamach wydawnictwa i niewątpliwie będą one szerzej prezentowane w następnych tomach.

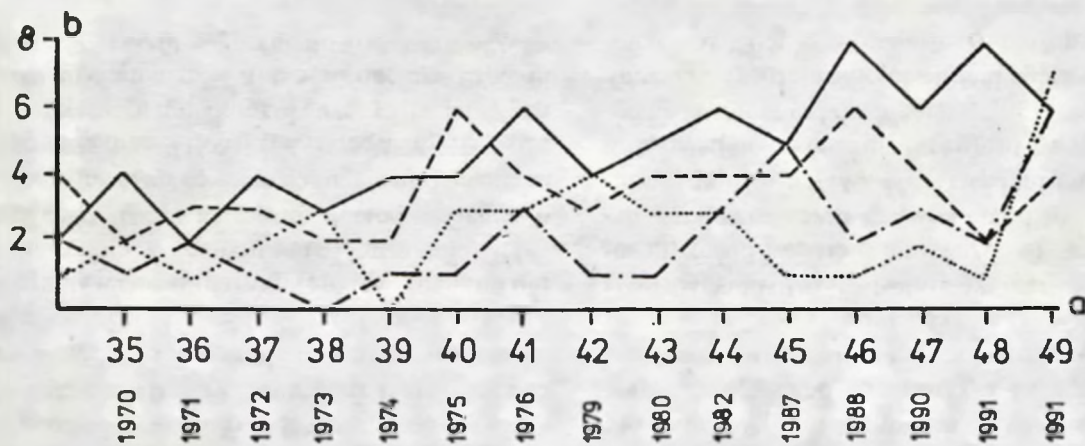
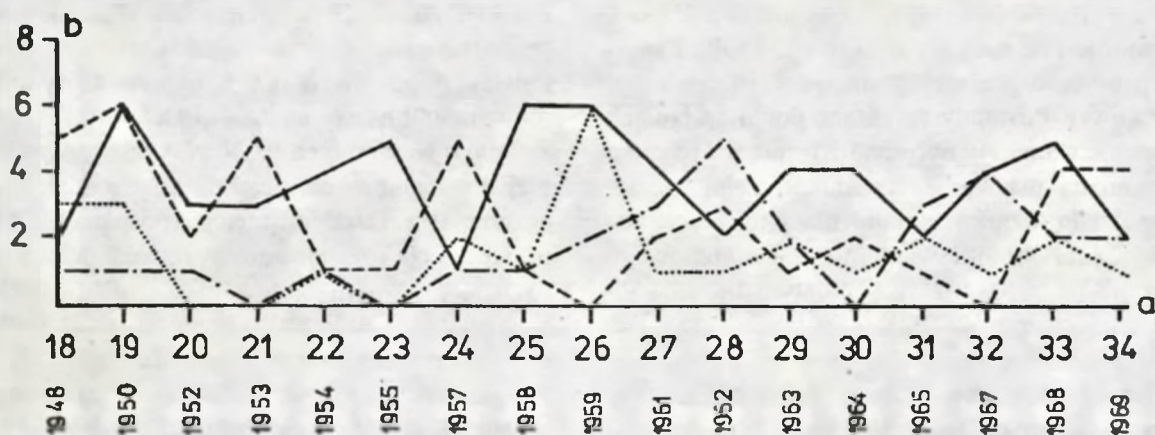
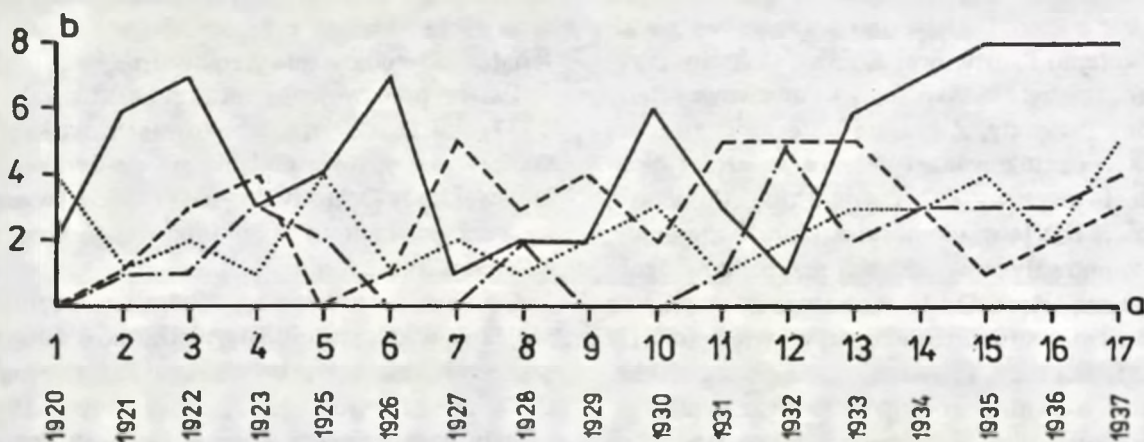
W okresie objętym analizą (1920-1991) w 49-ciu rocznikach "Ochrony Przyrody" opublikowano 558 artykułów naukowych o łącznej objętości około 13000 stron formatu A4 lub B5 (tomy przedwojenne). Ponadto w przedwojennych tomach były

zamieszczone komunikaty, sprawozdania i inne informacje, które w sumie zajmują ponad 1300 stron. Najliczniejsze są prace o charakterze dokumentacyjnym (ok. 80%). Dotyczą one konkretnych obszarów i obiektów oraz uzasadniają potrzebę ich ochrony z punktu widzenia jednego lub wielu względów przyrodniczych. Są to zwykle prace obszernie pod względem objętości, zawierające różnego rodzaju zestawienia materiałów badawczych. Wśród nich, kierując się przewodnim celem opracowania, można wyróżnić prace o tematyce botaniczno-leśnej, zoologicznej i przyrody nieożywionej. W poszczególnych rocznikach udział tych prac jest różny (ryc.1). W sumie jednakże zdecydowanie przeważają artykuły o tematyce botaniczno-leśnej (48%), mniej jest opracowań zoologicznych (32%) i poświęconych całkowicie zabytkom przyrody nieożywionej oraz środowisku abiotycznemu (20%). Pozostałe artykuły mają charakter ogólny, wielotematyczny lub problemowy (ryc. 1). W stosunku do opracowań materiałowych są one nieliczne (20%), ale z małymi wyjątkami prawie zawsze obecne w treści poszczególnych tomów. Ich udział jest stosunkowo duży w tomach wydanych przed wojną; wyraźniejszy wzrost nastąpił również po roku 1975 (R.40-49). Liczba prac zawartych w poszczególnych rocznikach jest zależna od ich tematyki (ryc.1). Porównując roczniki o podobnej objętości, wydane w różnych okresach, można stwierdzić, że niewielką liczbę prac mają tomy o charakterze materiałowo-dokumentacyjnym. Ta zależność dobrze zaznacza się zwłaszcza w okresie 1969-1974 (R.34-39). Poszczególne roczniki wówczas opublikowane zawierają od 7 do 10 prac o średniej objętości około 40 stron każda. W następnym okresie liczba artykułów wyraźnie wzrosła (11-24), a ich objętości zróżnicowały się, przy czym nadal pod tym względem wyróżniają się prace materiałowe.

Analiza terytorialnego zakresu artykułów "Ochrony Przyrody" daje pierwszeństwo Polsce południowej, a zwłaszcza Karpatom i Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Licznym interesującym obszarem rezerwatowym znajdującym się w pozostałej części kraju nie poświęcono należytej uwagi.

W długim cyklu wydawniczym "Ochrony Przyrody" zaznaczyły się dwa główne okresy cechujące się obecnością wyraźnych zmian zarówno treści, jak i formy publikacji.

Okres przedwojenny (1920-1937). Ukazało się w tym czasie 17 tomów, które do ósmego

— 1   - - - 2   3   - · - · 4

Ryc.1. Prace opublikowane w "Ochronie Przyrody" w okresie 1920-1921. W poszczególnych tomach /a/ liczba artykułów /b/ o tematyce: 1 - botaniczno-leśnej, 2 - zoologicznej, 3 - przyrody nieożywionej, 4 - wielokierunkowej i problemowej

Fig.1. Papers published in "Ochrona Przyrody" in the years 1920-1991. In particular annuals (a) number of papers (b) concerning: 1 - botany and forestry, 2 - zoology, 3 - inanimate nature, 4 - various disciplines and general

numeru włącznie były redagowane jako zeszyty, a następnie roczniki. Były one organem wydawniczym kolejno Państwowej Komisji Ochrony Przyrody (do zeszytu 5 włącznie) i Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Z czasem treść każdego tomu została uporządkowana i zebrana w części obejmujące: I - rozprawy (6-20) na ogół kilkustronicowej objętości, II-VI- wiadomości z kraju i zagranicy, które zajmowały w większości przypadków około 50% z liczby stron. Od 10-tego rocznika stopniowo wprowadzono streszczenia rozpraw i wiadomości w języku francuskim, a następnie głównie angielskim. Nakład wydawnictwa osiągał 2000 egzemplarzy.

W omawianym okresie dziejów wydawnictwa można wyróżnić dwa etapy. Rozgranicza je Ustawa o Ochronie Przyrody wydana w 1934 roku i w jej następstwie reorganizacja podmiotowej działalności państwowej. Postulaty zgłaszane dotąd na łamach wydawnictwa mogły być zrealizowane w oparciu o wspomnianą ustawę. Zaistniała potrzeba rozszerzenia działu rozpraw dokumentacyjnych kosztem zmniejszenia kroniki wiadomości i stopniowego włączania jej do Kwartalnika Biuletynu Informacyjnego istniejącego od 1931 roku jako organu Delegata Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Spraw Ochrony Przyrody. Zaczęły ukazywać się prace lepiej niż uprzednio udokumentowane tabelami, rycinami i fotografiami.

W przedwojennych tomach "Ochrony Przyrody" proporcje ilościowe artykułów o tematyce botaniczno-leśnej (81 prac), zoologicznej (47) i przyrody nieożywionej (30), układają się prawidłowo. Spośród artykułów o profilu botaniczno-leśnym większe opracowania przedstawiają zwykle wyniki inwentaryzacji, np. pomnikowych drzew, rzadkich gatunków i in. Pojawiają się pierwsze prace fitosocjologiczne. Charakter rejestracyjny i opisowy mają również artykuły z zakresu innej tematyki. W omawianym okresie formowały się podstawy naukowe i prawne ochrony przyrody co odzwierciedliło się wyraźnie w licznych artykułach problemowych (41 prac). Ukazują one m.in. szerokie powiązania zagadnień ochrony przyrody z różnymi dziedzinami wiedzy oraz uwarunkowania środowiskowe i kulturowe rozwoju tej idei. Rozbudowany i podzielony na części dział informacyjny "Ochrony Przyrody" dotyczył: międzynarodowych spraw organizacji ochrony przyrody (cz.II), ochrony przyrody poza granicami Polski (cz.III), krajowych spraw urzędowych (cz.IV), korespondencji i wiadomości bie-

żących (VI). Mieści się w tym dziale cała dokumentacja ruchu ochrony przyrody, bogate źródło materiałów do studiowania jego historii.

Ostatni przedwojenny rocznik (17) ukazał się w 1937 roku. Dalsze jego publikowanie zostało przerwane w następstwie podania się do dymisji Państwowej Rady Ochrony Przyrody (1935 r.) w związku z decyzją budowy kolejki linowej na Kasprowy Wierch w Tatrach.

Okres powojenny. Pierwszy rocznik powojenny, w kolejności 18-ty, ukazał się w 1948 roku jako wydawnictwo reaktywowanej Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Kolejne dwa tomy (R.19 i 20) zostały wydane przez Komitet Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, a wszystkie następne przez Zakład Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, który w 1979 roku zmienił nazwę na Zakład Ochrony Przyrody i Zasobów Naturalnych PAN. Nakład wydawnictwa ulegał wahaniom, nie przekraczając jednak tysiąca egzemplarzy. Dział informacji o postępach ochrony przyrody, tak rozbudowany w tomach przedwojennych, stopniowo przejmowało czasopismo popularno-naukowe "Chrońmy Przyrodę ojczyznę". Ostatnie dane ukazały się jeszcze w rocznikach 18, 22, i 25, a ograniczały się one do spraw zagranicznych, zestawień głosów prasy polskiej o ochronie przyrody i polskiej bibliografii przedmiotowej (za okres 1945-1955).

W okresie powojennym, w przeciwieństwie do przedwojennego, w cyklu wydawniczym następowały niekiedy roczne przerwy lub nawet kilkuletnie (1976-1979, 1982-1987) (ryc.1). W trzydziestu rocznikach powojennych ukazało się łącznie 359 prac o tematyce botaniczno-leśnej (137), zoologicznej (97), abiotycznej (61) i ogólnej, wielokierunkowej lub problemowej (64). Prezentowane wyniki badań, zwłaszcza fitosocjologicznych, są szczegółowo udokumentowane listami gatunków i zespołów. Opracowania tak redagowane zajmują znaczną część objętości poszczególnych tomów. Dopiero w ostatnich latach w polityce wydawnictwa zaznaczyła się tendencja ograniczania części materiałowej artykułów do zestawień niezbędnych dla interpretacji wyników badań.

W podstawowych działach tematycznych powojennych tomów w dalszym ciągu dominują prace inwentaryzacyjne. Uwzględniają one jednakże, w większym stopniu niż dawniej, tło ogólne obiektów badań oraz istniejące i potencjalne ich zagrożenia.

Niekiedy celem tych badań było zaprojektowanie optymalnego systemu ochrony, np. dla niektórych rodzajów zabytków geologicznych. Poświęcono także nieco uwagi tworzeniu systemu ochrony krajobrazu. Zagadnienia ekologiczne ochrony rodzimej flory i fauny wchodziły w treść roczników w coraz szerszym zakresie. Ostatnio są także prezentowane wyniki nowych kierunków badawczych dotyczących skażeń środowiska i ich wpływu na przyrodę obszarów podlegających ochronie, zwłaszcza parków narodowych. Różnorodność tematyczna powojennych roczników "Ochrony Przyrody" w sumie odzwierciedla główne kierunki rozwoju ochrony przyrody w Polsce, ale równocześnie uzmysławia potrzebę intensywniejszych badań i wdrażania ich wyników w obecnych warunkach szybko dokonujących się zmian degradacyjnych przyrody.

P r o g r a m. Podsumowany 70-cio letni dorobek wydawnictwa świadczy o dużej roli, jaką spełnia ono w tworzeniu i przekazywaniu wiedzy w zakresie ochrony przyrody. Z myślą o kontynuacji tej roli treść i forma przyszłych roczników Ochrony Przyrody winna być dostosowana do rozwijających się i poszerzających się pojęć naukowych i metod badawczych, jak też do potrzeb skutecznego zabezpieczenia najcenniejszych obiektów w degradowanym środowisku. Etapem przygotowującym do pełnienia tych zadań jest zastosowany ostatnio udoskonalony sposób redagowania prac. Powinien on przyczynić się do unowocześnienia wydawnictwa, szerszej niż dotychczas propagacji jego tematyki w kraju i zagranicą, a pośrednio do podniesienia poziomu publikacji.

Prace dokumentacyjne i problemowe z zakresu ochrony przyrody składają się na tradycyjny profil wydawnictwa. Nadal powinien on być utrzymany jednakże z dążnością do skondensowanego przedstawiania danych dokumentacyjnych, mających znaczenie dla przyszłych, porównawczych badań. Prace materiałowe są bowiem szczególnie ważne dla monitoringu obszarów chronionych. W miarę zwiększania się zawartości teki redakcyjnej, prace materiałowe będą gromadzone w drugiej części poszczególnych roczników, podczas gdy w pierwszej części powinny znaleźć się opracowania problemowe i syntezy, których wyniki mają znaczenie ponadregionalne. Tego rodzaju prace redakcja pragnie publikować głównie w języku angielskim.

W treści przyszłych roczników "Ochrony Przyrody" należałoby uwzględnić w szerszym niż do-

tychczas zakresie opracowania przedstawiające wyniki:

- cyklicznych lub porównawczych badań stanu zachowania różnych składników przyrody obszarów chronionych
- badań kompleksowych (np. dotyczących krajobrazu)
- naukowych podstaw i światowych oraz krajowych strategii ochrony przyrody
- koncepcji sieci chronionych obszarów i obiektów oraz systemowych powiązań ich przestrzennego układu
- skali naturalnych i antropogenicznych zmian i zagrożeń przyrody oraz związanych z nimi prognoz i kierunków działania
- zasad gospodarowania i zakresu ingerencji człowieka w przyrodę obszarów chronionych
- kulturowych, socjologicznych i edukacyjnych funkcji ochrony przyrody oraz związanych z nimi programów.

Realizacja propozycji rozszerzonego programu wynikającego z aktualnych potrzeb, przy równoczesnym przestrzeganiu wymagań redakcyjnych, pozwoli utrzymać w przyszłości wysoką rangę naukową wydawnictwa. Przyszłe osiągnięcia zależeć będą m.in. od stopnia zaangażowania przyrodników w sprawy ochrony przyrody. Dla prezentacji interesujących wyników badań krajowych i zagranicznych rocznik "Ochrona Przyrody" pozostaje nadal otwarty.

SUMMARY

"Ochrona Przyrody" is one of the oldest periodicals in the world dealing with nature protection. It is published continually, except for a few short breaks, since 1920. The famous botanist Prof. dr Władysław Szafer was its founder and editor for many years. The periodical profile, corresponding to its title (meaning "Protection of Nature" in English) which has been established by Prof. W. Szafer, is followed up to the present. As the scope of the nature protection problems covered became broader, the contents of issues included various aspects of natural sciences and sometimes even other disciplines. Papers dealing with relevant domestic and world problems of nature protection and new research trends in that area have always been published here on the up to date basis. Therefore, the periodical still retains its high position among currently abundant publications of this type in the world. Numerous domestic and foreign libraries have included this specialistic periodical into their permanent collections. The volume contents is covered in "Biological Abstracts" since 1973 (Ann. 38).

The periodical played an important role in the development of the nature protection movement in Poland. Originally, the idea of a very narrow group of persons evolved with time into a branch of natural sciences which gained increasing recognition by both the society and state. Its volumes, covering the period of over 70 years contain the materials allowing for tracing the history of formation of scientific foundations and realisation of this idea.

"Ochrona Przyrody" is the official scientific issue of the Research Centre for the Protection of Nature and Natural Resources since it was established in December of 1952 as Research Centre of Nature Protection in Cracow. The issue of the 50 volume of "Ochrona Przyrody" coincides with the 40 anniversary of founding of the Centre. Therefore, the volumes of the post-war period form a review of the research, and a specific chronicle of development, achievements and devotion of particular sections of the Centre. Two main periods are distinguished in the long editing cycle of "Ochrona Przyrody". These periods are characterized by distinct changes with respect to both the contents and forms of publications.

Pre-war period. In 1920-1937 there have been published 17 volumes of "Ochrona Przyrody" (Fig. 1). The papers, usually several pages long, contained the results of inventory botanical-forestry studies (81 papers) as well as of zoological (47) and inanimate nature (30) investigations. In the discussed period the scientific and legal bases of the nature protection were established, which was reflected in numerous discussion papers (41). Those papers presented, among others, broad interrelations between the problems of nature protection and various disciplines of science as well as environmental and cultural conditionings of the development of that idea. Besides the scientific essays, current information on the domestic and international problems of the nature protection were dealt with in the pre-war volumes. Therefore, those volumes are rich sources of materials for the study of history of development of the nature protection idea.

Post-war period. Thirty volumes were published in that period (Fig. 1). The editorial cycle has sometimes been interrupted for a year or for a few years. Total of 359 research papers dealing with important subjects in the fields of botany-forestry (137 papers), zoology (97), inanimate nature (61) and multidisciplinary and discussion papers (64) have been published. The contents of volumes was dominated by papers with ample tables and graphs. Just recently data and results presented in papers have been reduced to most relevant for interpretation of the studies. The arrangement of papers was modernized. The scope of problems presented in the periodical reflects the main directions of the development of nature protection in Poland, its current state and risk. Reasons, effects of nature degradation and related countermeasures are still a very rare topic of publications.

Programme. The traditional division into documentary and discussion papers arranged, where it is possible, in separate parts of each volume is assumed to be obeyed. It is planned to publish in a larger extent than it is at present the papers which show:

- results of cyclic and comparative studies on the state of preservation of various elements of the nature in the protected areas;
- results of complex studies (e.g. dealing with landscapes);
- scientific bases and domestic and foreign strategies for the nature protection;
- the concept of the network of protected objects and areas as well as system interrelations of their spatial patterns;
- the scale of natural changes and human impacts on the nature and prognoses and activities related to them;
- the principles of management and extent of human interference into the nature of the protected areas;
- cultural, sociological and education functions of the nature protection and related programmes.